

Maciej
Górny

MEZI MARXEM A PALACKÝM

Historiografie v komunistickém
Československu

Maciej Górny:

MEZI MARXEM A PALACKÝM

**Historiografie v komunistickém
Československu**

Maciej Górny:

Miedzy Marksem a Palackým – Historiografia
w komunistycznej Czechoslowacji

Vydání této knihy podpořilo
Ministerstvo kultury České republiky

copyright © Maciej Górny and Wydawnictwo Trio,
Warszawa, 2001

translation © Michala Benešová, 2018

ISBN 978-80-7511-439-6

ISBN 978-80-7511-440-2 (epub)

ISBN 978-80-7511-441-9 (pdf)

Maciej Górny:

MEZI MARXEM A PALACKÝM

**Historiografie v komunistickém
Československu**

VOLVOX GLOBATOR

Předmluva k českému vydání

Způsoby, jak přistupovat k dějepisectví komunistického období, mohou být různé. V Česku zatím spíše převládá přístup zkoumající individuální „hříchy“ jednotlivých badatelů. Mladý polský historik Maciej Górny (nar. 1976) zvolil jinou cestu a položil si otázku, jak se česká oficiální marxistická historiografie vyrovnávala s dědictvím svých předchůdců a s celou nacionálně liberální koncepcí českých dějin, zformulovanou během 19. století. Přesnější označení by ale bylo podle mého názoru historiografie „oficiální“, „komunistická“ či „režimní“ – než marxistická. V daném případě se jednalo spíše o rituální používání formulek převzatých z Lenina, Stalina, Marxe a Engelse než o tvořivé promýšlení podnětů v jejich spisech obsažených; není ostatně náhodou, že jeden ze skutečných marxistů mezi českými historiky – Závaš Kalandra – skončil na komunistickém popravišti a druhý – Jan Slavík – strávil dlouhá léta ve vězení.

V úvodní kapitole autor stručně charakterizuje spor o smysl českých dějin a stanovisko Zdeňka Nejedlého, které se (ovšem po podstatných modifikacích, kterým zde bohužel není věnována pozornost) stalo závazným

pro československou poúnorovou historiografi. Další text mapuje situaci českých historiků od roku 1948 až po uvolnění v šedesátých letech a představuje její nejvýznamnější představitele. Sympatická je přitom autorova snaha o překonání černobílého vidění – je schopen ocenit přínos jejich prací pro historické poznání a reflektuje také jejich individuální vývoj. Výslovně v této souvislosti konstatuje, že řada z nich „vykoupila“ svou dogmatickou minulost pozdější solidní pedagogickou i badatelskou prací a nezřídka také statečnými postoji v roce 1969. Vlastní obsah knihy tvoří srovnání tradičních postojů českého historického myšlení a jejich marxistické revize vůči dějinám středověkým (s dominancí husitství), době „Temna“ a národnímu obrození. Své závěry přitom srovnává s obdobnou situací v Polsku, případně dalších státech bývalého sovětského bloku. Jednotlivé kapitoly jsou dále členěny podle dílčích témat a vnitřně zpracovány podle stejného schématu: nejprve je na základě posledních syntetických zpracování představena podstata daného problému, následuje jeho interpretace tradičním českým dějepiscetvím a konečně podán obraz marxistický. Častokrát přitom překračuje hranice historické vědy (pokud je vůbec možno toto označení pro některé z analyzovaných opusů použít) a cituje také propagandistické básničky, odvolává se na filmy Otakara Vávry apod. Vzhledem k tomu, že Nejedlý prohlásil dílo Aloise Jiráska za nejvýznamnější zdroj informací o české minulosti, ostatně ani nemohl jinak.

Výstižně, byť stručně, popisuje Górný komunistickou koncepci české historie. Vrcholem starších dějin bylo marxistickému dějepiscetví jak známo „husitské

revoluční hnutí“ – tomu odpovídala i vžitá periodizace dějin středověku na „dobu předhusitskou“, „husitskou“ a „pohusitskou“. Jako důkaz, že se v českém případě jednalo o skutečnou revoluci, a nikoliv jen o jednu z mnoha středověkých, lidových, případně kacířských bouří, operovala tehdejší česká medievistika pojmem „obecné krize feudalismu“. Tato teorie ale byla soudruhy z ostatních lidově demokratických zemí odmítána. Husitství se oficiálnímu pojetí stalo zdrojem bohatých „revolučních tradic“ českého lidu. Vzpomínka na ně mu pomáhala přežít těžká období utužení poddanství po bitvě u Lipan i druhé nevolnictví 17. a 18. století, kdy znovu ožívalo v poddanských vzpourách. Na husitství navazovali i první čeští buditelé, v jeho znamení se národ během 19. století „obrodil“, a když buržoazie revoluční odkaz českých dějin opustila, zdvihla pohozený prapor s kalichem dělnická třída. Tato jediná a pravá dědička Táborů pak – slovy Klementa Gottwalda – se v únoru 1948 postavila proti obnovené panské jednotě a zabránila opakování lipanské katastrofy.

Hlavní rysy této konstrukce, včetně vztahu ke starší historické produkci, podal Zdeněk Nejedlý v brožuře *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Plodný prezident ČSAV a ministr kultury ovšem perly svého ducha v druhé polovině čtyřicátých let a v padesátých letech rozdával štědřeji. Psal statě o Jiráskovi a úvody k jeho sebraným spisům, podal „důkaz“ historické fakticity starých pověstí českých atd. atd. Autor k těmto pracím také na příslušných místech přihlíží. Správně postihl i hlavní tendenci Nejedlého snažení – přivlastnit si vžitý obraz

minulosti a tímto způsobem legitimizovat komunistickou vládu jako zákonité vyústění národních dějin.

Je třeba popravdě přiznat, že tradiční český nacionální historismus připravil pro úpravy tohoto typu půdu obzvláště vhodnou. Společenské elity první poloviny 19. století až na výjimky nepřijaly jazykový program národního hnutí a česká ideologie tedy ztotožnila emancipaci národní s emancipací dosud bezprávných vrstev. Od 19. století se také Češi identifikovali s husitstvím, v němž byla v duchu Palackého koncepce českých dějin spatřována doba vrcholného vzepětí národních sil ve službách obecného pokroku.

Adaptace národní tradice ale nebyla tak jednoduchá, jak by se mohlo zdát. Jenom výběrově: jak vyřešit brutální zázrak uctívaného Jana Žižky proti radikálním sektám, chápaným jako nejrevolučnější složka husitského hnutí? Jak se vyrovnat s ostře negativním hodnocením českého postupu v revolučních letech 1848/49 v Marxově a především Engelsově publicistice? Autor sleduje na několika příkladech svár mezi „revolučním“ přístupem mladých historiků a tradicionalistou Zdeňkem Nejedlým, v jehož osobě oprávněně spatřuje spíše dědice obrozeneckého češství než marxistu, a vítězství nacionalismu vysvětluje ministrovou autoritou. Odvolává se na Petra Čorneje, který existenci takového sporu naznačil ve svých *Lipanských ozvěnách*. Górný ale v tomto případě, podle mého názoru, podcenil skutečnost, že poučovací historismus plnil především propagandistickou, nikoliv vědeckou funkci. Hlavním cílem byla nutnost ukonejšit střední vrstvy odchované tradičním českým vlastenectvím,

založeným z velké části na obrozenecké interpretaci českých dějin, a přesvědčit je, že v případě převzetí moci komunistickou stranou se nejedná o radikální rozchod s minulostí a jejím dědictvím. Odsudek uctívaných národních symbolů Jana Žižky nebo Františka Palackého by samozřejmě z propagandistického hlediska působil kontraproduktivně. Proto se komunističtí autoři uchýlovali v případě Jana Žižky k frázím o „objektivně pokrokovém“ charakteru jeho působení, v případě Františka Palackého zase oddělovali jeho „kladnou“ práci historika od „reakčních“ názorů politických. Úplného odsudku se dostalo pouze dosud kladně oceňovaným osobnostem a jevům z období nedávno minulého – T. G. Masarykovi a protibolševickému vystoupení československých legií. V jistém smyslu jen na povrchu věci také Górný zůstává tam, kde se dotýká hospodářských dějin. Soudí, že v tomto případě se jednalo o nově rozvíjený obor bez starší tradice a dogmatická historiografie se tedy vůči němu nemusela vymezovat. Nechme stranou, že autorův soud je zde příliš laskavý. Režimní dějepiscectví se totiž „vymezovalo“ tím způsobem, že z děl svých „buržoasních“ předchůdců bezostyšně opisovalo faktografii a k ní připojovalo marxistickou frazeologii. Górný si ale nevšiml paradoxního momentu v případě režimního hodnocení národního obrození, kde se ekonomický aspekt vytratil úplně. Zatímco náboženské hnutí 15. století bylo vykládáno hospodářskými důvody, probíhalo na stránkách komunistických příruček formování občanské společnosti ve století 19. pouze na půdě jazyka a literatury. Past, kterou pokus o sloučení tradice

s revolucí představoval, sklapla: komunisté by museli přiznat pozitivní roli kapitálu.

Bylo by nespravedlivé vyčítat autorovi, čím vším se nezabýval – a problematika vojenských dějin a pokusů o vytvoření revoluční vojenské tradice by do tohoto výčtu rozhodně patřila. Spíše je třeba přivítat práci kladoucí si otázky, na něž česká historiografie, ulpívající na přístupu „ad personam“, dosud nenarazila. Pro budoucí výzkum na tomto poli představuje knížka M. Górneho více než slibný začátek.

Jiří Rak

Předmluva

V diskusi o období Polské lidové republiky, která probíhá už několik let, se historici stále nacházejí ve fázi zjišťování faktů a jejich kontextu. Druhým směrem v rámci této diskuse, projevujícím se zejména v publicistice, je pak otázka morálního hodnocení, často více či méně související s aktuálními postoji autorů. Mnohem méně často se však objevují pokusy precizovat hodnocení doby Polské lidové republiky pomocí srovnání s časově paralelními procesy, probíhajícími v sousedních zemích, které procházely jednotlivými fázemi reálného socialismu podobným, anebo naopak zcela odlišným způsobem. Pokud už se přeneseme za hranice Polska, většinou nás zajímají vztahy centrum-periferie („satelitní“ země), tedy otázka rozsahu, struktury a proměnlivosti závislosti na Moskvě. Srovnání komplikovaných společenských, politických a kulturních procesů mezi jednotlivými „markami impéria“ je pak úkolem snad ještě obtížnějším, vyžadujícím nejen dobré jazykové znalosti, ale i znalost problematiky. Těžko si však lze představit pokrok ve společenských vědách bez srovnávacího studia přesahujícího pouhé porovnání dat, či blízkost citátů.

V diskusi o Polsku v letech 1944–1989 zaujímá významné místo teze formulovaná před lety Krystynou Kerstenovou, podle níž doznal reálný socialismus na březích Visly porážky mimo jiné proto, že „veškeré pokusy změnit kolektivní vědomí, potlačit tradiční hodnoty a vzorce a nahradit je novými **socialistickými**, veškeré snahy – zejména z let 1949–1956 – směřující k výchově **nového člověka**, skončily téměř naprostým fiaskem. Odpor kulturní sféry byl tak silný, že namísto komunizace národa došlo ke **znárodnění komunismu**.“ Práce Macieje Górného se tomuto tématu věnuje na českém příkladu a jak si čtenář snadno povšimne, ústí v poněkud opačné závěry, ačkoli i Górný se ptá, jaký je vztah mezi **socialistickým vzorem** a **kulturní sférou**. Mechanismy zavádění **Nového** a zajištění jeho dominance nad **Starým** byly v Polsku i Československu podobné (ačkoli ne identické), avšak ke **znárodnění komunismu** došlo v Československu jinak – nikoli prostřednictvím střetu protikladných norem, čili nejen prostřednictvím narušování odporu shora a následné rezignace z konfrontace a vyklizení pole, ale prostřednictvím rychlé adaptace nových vzorů v existujícím prostředí. Lze samozřejmě říci, že role husitského, plebejského, protihabsburského a protikatolického motivu v českých dějinách naznačovala právě takovou taktiku, zatímco polská jagellonská či sarmatsko-republikánská tradice už od začátku vylučovala využití podobné strategie. Způsobů interpretace faktů a procesů, které autor této práce srovnává, je však víc a širší srovnání (například s Jugoslávií, které autor naznačuje v závěru) by nám mohlo ukázat zcela nové možnosti.

Všechny takové pokusy o širší zpracování by však musely brát v potaz problematiku role historie, respektive obecněji kulturní sféry, jíž jsou dějiny významnou součástí, pro vědomí a postoje moderní společnosti. Tímto způsobem se kniha Macieje Górného vřazuje do kontextu ještě širšího, tedy kontextu vztahů mezi široce pojatou modernizací a aktuálními strukturami. V komunistickém Československu i Polsku měl tento střet specifickou podobu, což ale neznamená, že byl sám konflikt bezprecedentní a přelom roku 1989 ho smetl ze scény.

Włodzimierz Borodziej

Úvod

Musíme umět (...) překládat historické jevy do dnešní řeči (...).¹

Jsem vděčný za všechny kritické poznámky všech dosavadních čtenářů této publikace. Většinu z nich jsem se pokusil zohlednit. Několik výtek jsem přesto ponechal bez odezvy.

S některými z nich nesouhlasím. Rád bych proto stručně přiblížil, proč tomu tak je, abych zavčasu rozptýlil případně pochybnosti vás, čtenářů.

První pochybnost: nenese sebou užití pojmu „marxistická historiografie“ nutnost vztáhnout se k teorii marxismu a marxistické historiografii v západní Evropě? Podle mého názoru ne. Pojem „marxistická historiografie“ byl převzat z publikací padesátých let, které ve své práci cituji. Pokud se českoslovenští historici ve stalinském období považovali za představitele tohoto směru v rámci historiografie, není důvod, abychom tento pojem ve vztahu k nim nepoužívali. Marxismus

1 Z. Nejedlý, Komunisté, dědici velikých tradic českého národa, in: idem, *O smyslu českých dějin*, Praha 1953, s. 239.

byl bezpochyby jedním z východisek jejich prací, stejně jako byl jedním ze zdrojů státních ideologií lidově-demokratických zemí.

Na druhou stranu však není pochyb, že tento oficiální marxismus, praktikovaný v naší části Evropy, se postupně stále více odlišoval od své západoevropské analogie.² Pokusím se dokázat, že jednou z příčin těchto narůstajících rozdílů byla – přinejmenším v případě československé historiografie – závislost na národní tradici, zformované v 19. století a mnohdy marxismu velmi vzdálené. Pokusím se přiblížit závislost této historiografie na starší tradici – její vztah k marxismu by se pak mohl stát tématem jiné práce.

S otázkou užití adjektiva „marxistická“ souvisí širší problematika hodnocení historiografie padesátých let. Rád bych upozornil, že jsem neměl tuto ambici ani dostatek schopností a znalostí potřebných k naplnění takového úkolu. Užití slov „stalinská“ či „marxistická“ nemá za cíl vyjádření vztahu autora k citovaným publikacím a článkům.

I kdyby byly některé z nich pouze propagandistickými texty nebo by jejich faktická hodnota nebyla příliš velká, řada autorů těchto prací vykoupila svá raná „díla“ solidní vědeckou a pedagogickou prací, mnohdy také morálně chvályhodnými politickými a lidskými postoji v době další československé krize, tedy za doby norma-

2 Srov. G. G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Hannover-Londýn 1997, s. 78.

lizace. Z polského pohledu je důležitá reakce badatelů zaměstnaných v Československé akademii věd i profesorů Karlovy univerzity na události března 1968 v Polsku. Dopisy, protestující proti propouštění profesorů Varšavské univerzity a brutálním zásahům proti studentům, zaslali na polské velvyslanectví i vyučující marxismu-leninismu na vysokých školách, členové Svazu spisovatelů nebo českoslovenští filmaři, ale také mnozí, jejichž básně, texty či filmy budou v této knize zmíněny.³

Historický ústav ČSAV, pod vedením své prvního ředitele Josefa Macka, autora řady prací věnovaných husitskému revolučnímu hnutí, zareagoval na násilné potlačení Pražského jara vydáním knihy, obsahující dokumentaci událostí ze srpna roku 1968, tzv. Černé knihy.⁴ Reakcí oficiální kruhů byla tisková kampaň proti jejím autorům a vyšetřování v Historickém ústavu. Josef Macek na sebe vzal plnou odpovědnost a odstoupil z pozice ředitele. Ústav byl i přesto oficiálně zrušen a Macek mohl najít zaměstnání pouze v mimopražských vědeckých institucích. Část historiků se vůbec nemohla věnovat své profesi, jiní se až do roku 1989 zabývali činnostmi, které měly daleko k jejich původním odborným zájmům.⁵ Na

3 Srov. M. Górný, Wydarzenia marcowe w Polsce. Reakcje opinii publicznej w Czechosłowacji, *Studia i Materiały PFSM*, Varšava 1998, s. 7–8.

4 *Sedm pražských dnů, 21.–27. srpen 1968. Dokumentace*, Praha 1968 (pracoval jsem s vydáním z roku 1990).

5 Srov. V. Prečan, Předběžná dokumentární zpráva o Černé knize, in: *Sedm pražských dnů...*, op. cit., s. 402–405; F. Šmahel, In memoriam Josefa Macka, in: *In memoriam Josefa Macka (8. 4. 1922–10. 12. 1991)*, M. Polívka a F. Šmahel, eds., Praha 1996, s. 7–8. Mezi historiky nucenými

„čistkách“ v řadách československých historiků se podíleli i pracovníci sovětské ambasády, například historik I. I. Udalcov. Odhady emigrantů hovoří o více než stovce historiků, kteří přišli o práci. Většina z nich byla donucena, aby se věnovala manuálnímu zaměstnání.⁶

Komplikované, mnohdy smutné nejnovější dějiny střední a východní Evropy, vyžadují velmi opatrné hodnocení a naštěstí ochlazují jakákoli nutkání lustrovat ty, kterým bylo dáno žít a pracovat v takto specifické situaci.

Druhou pochybnost vyvolávala absence hospodářských dějin v mé práci. Rád bych proto objasnil, že tématem práce je postoj marxistické historiografie k národní historické tradici. Podle mého přesvědčení se hospodářské dějiny do této tradice počítají jen málokdy. Mohli bychom se věnovat tématům jako „česká hospodárnost“, při studiu prací z padesátých let jsem však nenabyl dojmu, že by šlo o téma výrazněji prosazované. Československé historické časopisy, ostatně podobně jako ty polské, otiskovaly v padesátých letech řadu článků věnovaných hospodářské situaci. Jde však o texty vycházející z detailního pramenného studia, prakticky zbavené jazyka, jenž je jinak charakteristický pro práce věnované politickým dějinám nebo dějinám kultury. Hospodářské dějiny, v meziválečném období zanedbávané (opět podobně jako v Polsku), nepřinášely dostatek starších prací, jež by bylo

skončit s odbornou prací byli mimo jiné i František Šmahel nebo Jan Křen.

6 Srov. *Acta persecutionis. A document from Czechoslovakia*, San Francisco 1975; viz také J. Hanzal, *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999, s. 166–169.

možné podrobit kritice. Na druhou stranu ztěžovala absence starších publikací zkoumání tématu. Hospodářské dějiny vyžadovaly mnohem větší úsilí než například práce věnované husitskému hnutí, jímž se čeští historici zabývali ještě před Palackým.

Třetí pochybnost: proč se práce týká pouze vztahu československé marxistické historiografie k české národní tradici? Proč se nezabývá i situací na Slovensku? Odpovídám: jedním z nepřilíš chvályhodných rysů československých publikací z té doby byl pohled na slovenskou otázku jako na jakýsi doplněk skutečně zajímavého tématu, jímž byly Čechy a Češi. Četba jakékoli československé učebnice dějin či literatury nás o tom jednoznačně přesvědčuje. Po obšírné analýze určitého problému vyskytujícího se na českých územích následoval krátký dodatek, shrnující situaci na Slovensku ve stejné době. Po rozpadu Československa získal podobný přístup ještě navíc politické potvrzení. Kniha Josefa Hanzala z roku 1999,⁷ jež měla být podle autora pokračováním díla Františka Kutnara a Jaroslava Marka *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, slovenskou problematiku opomíjí. Autor v úvodu vysvětluje, že úkol popsat stav slovenské historiografie v daném období ponechává slovenským badatelům.⁸ Autor má samozřejmě právo vymezit si své téma, avšak lehkost s jakou tak učinil, je výmluvná. Nové vydání Kutnarovy a Markovy práce z roku 1997 zahrnuje ve srovnání s prv-

7 J. Hanzal, *Cesty české historiografie 1945–1989*, op. cit.

8 *Ibidem*, s. 9.

ním vydáním několik úprav, ze „slovenského pohledu“ velmi zajímavých. Už na obálce je slovo „slovenského“ vytištěno menším písmem než slovo „českého“. V textu sice zůstaly kapitoly věnované slovenské historiografii, vytištěné ale byly menším fontem než ty týkající se historiografie české (ale také ty věnované německojazyčné historiografii na českém území).

Domnívám se, že vztah československé historiografie ke slovenské národní tradici si zasluhuje samostatné zpracování.

Další, už čtvrtá pochybnost, která může čtenářům přijít na mysl, se také týká tematického rozsahu publikací československých marxistických historiků, které analyzuji. Lze si snadno povšimnout, že vycházím z publikací týkajících se období do roku 1918. Práce zabývající se meziválečným Československem, a ještě výrazněji obdobím poválečným, by se mohly stát námětem pro zajímavou knihu, ta by se však netýkala dějepisectví, ale pouze komunistické propagandy. Míra novinářského propagandistického jazyka v pracích věnovaných nejnovějším dějinám je příliš velká a témata, jimiž se někteří historici zabývali, se dotýkala takřka aktuálních událostí, mnohdy „nepřátelských“ vůči novému režimu. Proto jsou v této knize posledními hlouběji analyzovanými tématy vztah marxistické historiografie k T. G. Masarykovi před vznikem samostatného Československa (a nikoli k jeho působení v roli prvního československého prezidenta) a otázka získání samostatnosti.⁹

9 Pozdějšímu působení Masaryka je věnována mimo jiné práce J. Pachty a F. Nečásk *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice*

Věra Olivová konstatovala, že vztah marxistické historiografie k meziválečnému Československu byl proměnlivý. Počátek období, jemuž se v naší práci věnujeme, přinesl podle Olivové naprosté odmítnutí této tradice a odsouzení jak Masaryka, tak Edvarda Beneše. Postupně, ke konci padesátých let (kdy jsou stopy uvolnění poměrů patrné i v *Československém časopise historickém*), začaly být kritické postoje přehodnocovány. Musíme ale dodat, že pozitivně bylo hodnoceno zejména Masarykovo a Benešovo působení do roku 1917. Na druhou stranu jistá pozitiva byla spatřována i v Benešově postoji z doby krize v roce 1948. U příležitosti desátého výročí „vítězného října“ napsal Jindřich Veselý, ředitel Ústavu dějin KSČ, že Benešovy kroky v době komunistického puče byly (i přes nepochybně zlé úmysly) objektivně pozitivní.¹⁰

Proměny vztahu marxistické historiografie k Masarykovi a Benešovi se netýkaly jejich působení mezi válkami. I pokud byly jejich postoje předtím pokrokové, ve dvacátých a třicátých letech se proměnily ve zpátečnické. Dobrým příkladem byl vztah československých politiků k dílům Gorkého. Podle Mojmirá Botury česká buržoazie, která ještě na začátku století zasílala carské moci nóty s výrazy podpory Gorkému, ve dvacátých letech svůj zájem o revolučního spisovatele utlumila. Ve třicátých letech pak v Československu Gorkého

T. G. Masaryka, Praha 1953.

10 J. Veselý, *Kronika únorových dnů 1948*, Praha 1958; srov. V. Olivová, Manipulace s tradicí první republiky, *Český časopis historický* 1993, s. 449 (dále jako ČČH).

knihy téměř nevycházely, nehrála se ani jeho dramata. Jak píše Botura, pouze vydavatelství Melantrich „z čistě obchodních důvodů“ vydalo u příležitosti šedesátého výročí Gorkého narození jeho sebrané spisy. Ani v Melantrichu nicméně nevyšla jeho „revoluční *Matka*“.¹¹

Vztah meziválečného Československa k Sovětskému svazu byl základním kritériem pro hodnocení období mezi válkami. Už sama územní podoba nového státu nutila marxistické historiky ke kritickým poznámkám – k Československu byla „proti vůli lidu, který usiloval o sjednocení se sovětskou Ukrajinou“ připojena Podkarpatská Rus.¹² Její obyvatelé byli brutálním způsobem využíváni, přičemž zisky čerpala česká buržoazie.¹³ Kladně byla naopak hodnocena československo-sovětská smlouva z roku 1935.¹⁴ Ve druhé polovině třicátých let se měl Sovětský svaz stát „jediným skutečným štítem mezinárodní bezpečnosti republiky“.¹⁵

11 M. Botura, K otázce vztahu české buržoazie k sovětské kultuře ve čtyřicátých letech. Persekuce díla Gorkého za předmnichovské republiky, in: *Z bojů za svobodu a socialismus. Úloha SSSR v osvobozeneckých bojích a budovatelském úsilí českého a slovenského lidu*, J. Vávra, ed., Praha 1961, s. 217.

12 J. Vávra, Základní rysy významu a periodisace československo-sovětských vztahů 1917–1938, in: *Z bojů za svobodu a socialismus...*, op. cit., s. 140.

13 Srov. V. Husa, *Dějiny Československa*, Praha 1961, s. 331–332.

14 Srov. ibidem, s. 341; J. Vávra, *Základní rysy významu a periodisace...*, op. cit., s. 142; A. Gajanová, Příspěvek k objasnění příčin roztržky v táboře české buržoazie v roce 1934, *Československý časopis historický* 1956, s. 615 (dále jako ČsČH).

15 J. Vávra, *Základní rysy významu a periodisace...*, op. cit., s. 143.

Upřímnost československo-sovětského přátelství pro-
věřily události roku 1938. „Jenom Sovětský svaz, jedi-
ný socialistický stát světa, zůstal věren, do posledního
písmena věren všem svým mezinárodním závazkům,“
napsal Rudolf Beckmann, autor práce, která měl za
cíl „vyvrácení živé legendy, že Churchill – ve skuteč-
nosti zavilý reakční a protisovětský mnichovan – byl
prý, mužem proti Mnichovu“. Sovětsko-německý pakt
o neútočení nebyl v mně známých československých
pracích z padesátých let dostatečně vysvětlen. Autoři
se většinou omezovali na konstatování, že „nepřátelé
socialismu“ tímto faktem manipulují v boji proti so-
cialistickému táboru.¹⁶

„Mnichovský zločin“ umožňuje také zhodnotit čes-
koslovenskou vnitřní politiku, tedy v optice stalinské
historiografie postoj české buržoazie k dělnickému hnutí.
Už v roce 1920 nedovolila zrada pravicového vedení
sociální demokracie proměnu národně-demokratické re-
voluce, která vedla ke vzniku Československa, v revoluci
proletářskou.¹⁷ Tábor buržoazie, k němuž byli počítáni
i sociálně-demokratičtí vůdci, potíral české a německé
dělnické hnutí a tím objektivně podporoval fašismus.¹⁸
Když Beneš odmítl „z třídních důvodů“ přijmout sovět-
skou nabídku pomoci, „zaprodal Hitlerovi stát i národ“.¹⁹

16 R. Beckmann, *K diplomatickému pozadí Mnichova. Kapitoly o britské mnichovské politice*, Praha 1954, s. 7–8.

17 Srov. např. J. Hrozieničik, Československo-sovětské vztahy v období druhé světové války, in: *Z bojů za svobodu a socialismus...*, op. cit., s. 145.

18 Srov. V. Husa, *Dějiny Československa*, op. cit., s. 320.

19 J. Kořalka, Jak se stal německý lid v Československu kořistí fašismu,

Spojenectví české buržoazie s fašismem trvalo za Protektorátu až do zostření německé kontroly po atentátu na Heydricha. Jeho základem byly společné zájmy (vykořisťování české dělnické třídy) a antikomunismus.²⁰ Československá exilová vláda byla také hodnocena kriticky, jako „buržoazní agentura“ podřízená lidem zodpovědným na mnichovskou kapitulaci. Jediným politickým uskupením, které se dokázalo postavit nacistické okupaci, měli být komunisté.²¹

Získání nezávislosti v roce 1945 se stalo úvodem pro události února 1948. Národně-demokratická revoluce „přerostla“ mírovým způsobem v revoluci socialistickou. Nekrvavé převzetí moci komunisty bylo pro marxistické autory důvodem k hrdosti.²²

V poslední době často diskutovaná problematika vyhnání (respektive odsunu) Němců z českých území nebyla nahlížena v kategoriích spravedlnosti či správnosti rozhodnutí, jaké československé vedení učinilo. Při té příležitosti bylo zdůrazňováno, že Sovětský svaz souhlasil s odsunutím Němců z Československa, zatímco „západní imperialisté neměli v úmyslu podporovat českosloven-

ČsČH 1955, s. 67.

20 R. Beckmann, *K diplomatickému pozadí Mnichova...*, op. cit., s. 178–179; E. Raisová, *Sovětský tisk v boji za svobodu a nezávislost Československa roku 1938*, in: *Z bojů za svobodu a socialismus...*, op. cit., s. 204.

21 V. Král, *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*, 1. díl, Praha 1957, s. 15.

22 M. Klimeš – V. Král – M. Zachoval, *15 let lidové demokracie v Československu*, in: *Vznik a vývoj lidové demokratického Československa. Sborník statí*, V. Král, ed., Praha 1961, s. 12.

ský požadavek, aby po skončení války bylo zfašizované německé obyvatelstvo z československého území odsunuto.²³

Dějiny Československa po roce 1918 jsou bohatým zdrojem pro politickou propagandu. Postoje české a slovenské buržoazie vůči Němcům (skutečné či smyšlené) tvořily součást pozitivního obrazu československých komunistů. Zároveň měly ospravedlňovat vyřizování účtů s politickými odpůrci. Pramenem pro komunistickou interpretaci nejnovějších dějin byl denní tisk, zjevně propagandistické texty a oficiální dokumenty. Historické práce představují pouze „zvědečtělý“ dodatek k těmto zdrojům, a často se ani ony způsobem argumentace neodklánějí od propagandistických textů. Proto by měly být hlouběji analyzovány v práci věnované propagandě a nikoli československé historiografii, byť by to byla historiografie marxistická.

Poslední poznámka, s níž se tato práce dosud setkala, se týká sice parciální záležitosti, ale zároveň mi poslouží k jistému zobecnění. V kapitole věnované percepci husitství v marxistické historiografii se čtenář nedoče o předním komunistickém literárním kritikovi meziválečného období, Kurtu Konradovi, který se zajímal rovněž o dějiny. Těšně před smrtí (v roce 1941) se zabýval právě husitstvím. Jeho práce měla vyjít v roce 1950, ale nakonec se tak stalo až v roce 1964. V celém období, jemuž je naše kniha věnována, ustupovaly veškeré novátorské interpretace národních dějin před autoritou Zdeňka

23 Ibidem, s. 14–15.

Nejedlého, který propagoval tradiční vizi dějin. Mým cílem bylo představení obecně přijatého obrazu české historické tradice v období mezi roky 1948 a 1963 a nikoli detailní analýza marxistické literatury, věnované každému z jednotlivých zmíněných témat. Konradova práce, jež zůstala v daném období pouze v rukopisné podobě, nesehrávala ve formování marxistické vize českých dějin významnější roli. S výpisky z ní pracoval pouze Robert Kalivoda ve své knize *Husitská ideologie* (Praha 1961). Jeho práce je podle mého názoru jedním z projevů změn, předcházejících politickému i kulturnímu uvolnění poměrů v šedesátých letech.

Rád bych poděkoval všem, kteří ovlivnili finální podobu této publikace i těm, bez nichž by nikdy nebyla vydána.

Děkuji profesoru Włodzimierzi Borodziejovi, pod jehož vedením jsem napsal svoji diplomovou práci, která se stala základem této knihy. Pomohly mi i poznámky oponenta této práce, profesora Jerzyho Tomaszewského a docenta Macieje Janowského. Velmi děkuji profesoru Marcinu Kulovi, jehož pomoci vděčím za možnost tuto knihu vydat. Některé informace jsem získal díky profesorce Halině Manikowské a profesoru Františku Šmahelovi. Děkuji také Justyně Górné, první a nejpřísnější kritičce této práce.

Kapitola 1

Komunisté a spor o smysl českých dějin

Marxistické představě o historismu je naprosto cizí nahrazování konkrétního zkoumání dějin mrtvými abstraktními schémata. Marxistická metoda odmítá jakékoli deformování skutečnosti či tendenční nahlížení historických faktů nezávisle na konkrétních historických podmínkách, v nichž se udály a odtrženě od nich.²⁴

Pro osvícenskou a ještě výrazněji pro romantickou historiografii byla charakteristická tendenčnost. Poznání dějin sloužilo aktuálním politickým potřebám. Cílem bylo nalezení historické kontinuity, pravé podstaty dějin národa či státu, rozhodující o jeho osudech. Výsledkem takového přístupu k historii se staly nejrůznější teorie nenacházející dostatečné potvrzení v pramenech, například ta o vrozeném demokratismu Slovanů.²⁵ V polské

24 V. Husa, *Dějiny Československa*, op. cit., s. 418; srov. také: R. Beckmann, *K diplomatickému pozadí Mnichova...*, op. cit., s. 337–340; R. N. Foustka, *Národní očista v letech 1945 až 1946, ČsČH 1955.*

25 *Krótki słownik filozoficzny*, M. Rozental – P. Judin (eds.),

historiografii reprezentoval Joachim Lelewel²⁶ názor, že republikánská forma vládnutí byla nejen polskou historickou tradicí, ale je také cílem, k němuž Poláci směřují. Lidová samospráva²⁷ měla být ztělesněním slovanského ducha, praktickou realizací hesel o svobodě, rovnosti a bratrství. Původní demokracie, jež musela v polském případě na čas ustoupit samovládě, se posléze vrátila v podobě šlechtické demokracie.²⁸ Lelewelova koncepce založená na Herderově teorii o Slovanech, známé z polských překladů již od roku 1820,²⁹ měla pro polské čtenáře jednu zásadní výhodu: považovala Polsko za zemi, která v oblasti politiky a společenského zřízení předstihla celou Evropu a polemizovala tudíž s osvícenským názorem o zaostalosti polské šlechtické republiky, dané absencí silné ústřední moci. Podle Lelewela byl základní chybou šlechtické republiky fakt, že nepřinesla polskému lidu „zlatou svobodu“.³⁰ Taková koncepce byla výsledkem

Varšava 1955, s. 219.

26 Srov. J. Kořalka, Czechosłowacja, in: *Historiografia krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, J. Kłoczowski – P. Kras, eds., Lublin 1997, s. 46–48.

27 Joachim Lelewel (1786–1861) – polský historik, bibliograf, slavista a politický aktivista. Přívrženec republikánského zřízení, zakladatel tzv. lelewelovské školy v rámci polské historiografie a výrazná postava demokratického křídla polské emigrace [pozn. překl.].

28 V polštině „gminowładztwo“ – termín zavedený Joachimem Lelewelem [pozn. překl.].

29 Srov. A. Wierzbicki, *Historiografia polska doby romantyzmu*, Vratislav 1999, s. 310–312.

30 V roce 1820 vydal polský překlad kapitoly o Slovanech Ignacy Benedykt Rakowiecki. O Herderově vlivu na Lelewela a překladu Rakowieckého viz M. H. Serejski, *Joachim Lelewel. Z dziejów postępowej*

předpokladu (pro romantickou historiografii základního a charakteristického), že cílem dějin není jen nalézání pravdy, ale také působení na současníky a formování jejich jednání skrze poukázání na chyby minulosti, či naopak příklady hodné následování. Východiskem takto požímané historiografie byla soudobá situace, v případě Lelewela situace Polska po tzv. trojím dělení. Jeho teze, že Polsko se od roku 1795 postupně obrozuje a může dosáhnout nezávislosti pouze vlastními silami, měla vycházet z historiosofické analýzy polských dějin. Nezávislost Polska však měla být i v zájmu všech evropských národů, neboť právě z ní budou moci čerpat demokratické ideály, jež jsou Slovanům (a Polákům zejména) vrozené.³¹ Lelewelova představa historie zdůvodňovala potřebu, ba dokonce nutnost, obrody Polska. I proto se vztahovala mnohem více k současnosti a budoucnosti než k minulosti.

Zakladatel moderní české historiografie, František Palacký, plně sdílel představu o prvotním slovanském demokratismu. Při formulování své filosofie dějin se ani on nevyhýbal hodnocení českého národního charakteru a vytrvale pátral po hlubším významu českých dějin, dějinném předurčení Čechů i obecně lidských hodnotách, které pro ně mají být typické. Podobně jako v případě Lelewela se výsledkem jeho úvah stala teze o možnosti, respektive nutnosti národní existence. Role Palackého ve formování české národní kultury je o to důležitější, že v době, kdy své texty začal psát, nebyla existence českého

myśli historycznej w Polsce, Varšava 1953, s. 86–89.

31 A. Wierzbicki, *Historiografia polska doby romantyzmu*, s. 314.

národa tak zřejmá jako existence národa polského. Své klíčové dílo vydal v roce 1836 nejprve německy (pod názvem *Geschichte von Böhmen, grösstentheils nach Urkunden und Handschriften*). Pro české vydání se rozhodl až o dvanáct let později. V češtině by jeho práce ve třicátých letech nemusela najít dostatečný počet čtenářů. V takové situaci se zdálo být spojení „české otázky“ s univerzálními hodnotami přirozené a nezbytné nejen pro Palackého, ale také pro mnoho pozdějších českých myslitelů.³²

Jak česká, tak i polská pozitivistická historiografie kladla důraz na poznávání faktů o minulosti. Historiosofické úvahy zakořeněné v období romantismu se postupně přenesly z vědeckých prací do politických projevů a nacionalistické propagandy. V osmdesátých letech 19. století pranýřoval Władysław Smoleński nejen Lelewelovy prohršky proti objektivismu – podobné výtky měl i vůči historikům krakovské školy.³³ Psal: „Botanikovi je jedno, zda jím objevená vlastnost dané rostliny najde využití v medicíně či kuchyni; stejně tak by historik neměl vyvozovat z minulosti praktická poučení.“³⁴ Sotva

32 Srov. P. Wandycz, *Odrodzenie narodowe i nacjonalizm (XIX–XX wiek)*, in: *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, J. Kłoczowski (ed.), 2. díl, Lublin 2000, s. 158.

33 Směr v rámci polské historiografie iniciovaný v poslední čtvrtině 19. století historiky z Jagellonské univerzity. Charakterizoval jej kritický pohled na polské dějiny, tzv. trojí dělení Polska bylo podle těchto historiků výsledkem vnitřní anarchie polského státu a neúcty polské šlechty vůči státní moci [pozn. překl.].

34 W. Smoleński, *Szkoły historyczne w Polsce (Główne kierunki poglądów na przeszłość)*, red. Marian H. Serejski, Vratislav 1952, s. 143.

několik let po vydání Smoleňského práce *Historické školy v Polsku (Szkoły historyczne w Polsce)* se v českých zemích rozhořel spor týkající se právě smyslu českých dějin. Diskuse, kterou otevřel Tomáš Garrigue Masaryk svým dílem *Česká otázka* vydaným v roce 1895, byla přerušena až válkou. Je nazývána sporem o smysl českých dějin.³⁵

T. G. Masaryk inicioval veřejnou debatu jako známá osobnost, aktivně se totiž již dříve vložil do sporu o pravdivost Zelenohorského a Královédvorského rukopisu, údajně nalezených v letech 1816–1818 Josefem Lindou a Václavem Hankou. Ve skutečnosti šlo o falsifikáty, jejichž autorem byl pravděpodobně právě Hanka.³⁶ Masaryk byl jedním z těch, kteří nesouhlasili s nacionalisticky naladěným českým veřejným míněním a dokazovali, že

35 Antologii textů týkajících se této problematiky redigoval Miloš Havelka (*Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, Praha 1995). Do sporu se zapojili mj. Josef Kaizl, Jindřich Vančura, Jan Herben, Kamil Krofta, Zdeněk Nejedlý, František Michálek Bartoš, Jan Slavík, Karel Stloukal, Jan Blahoslav Čapek a Václav Chaloupecký.

36 Rukopisy nebyly jedinými zfalšovanými památkami české literatury. Vladimír Macura upozorňuje, že sklony k mystifikaci byly mezi českými literáty první poloviny 19. století poměrně běžné. Básník František Ladislav Čelakovský publikoval ve třicátých letech 19. století básně pod jménem Žofie Jandová. Nebyl to jen umělecký pseudonym – Čelakovský vytvořil mladé básnířce celý životopis a stal se „prostředníkem“ v kontaktech mezi ní a světem. Jeho mystifikace překročila hranice rakouské monarchie, když Čelakovský přesvědčil anglického bohemistu Johna Bowringa, aby básně Jandové zařadil do antologie překladů české poezie, nazvané *Cheskian Anthology*. Autor Rukopisů Václav Hanka falšoval i velkomoravské mince. Viz V. Macura, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, Praha 1995, kap. Ideálnost, hra a mystifikace.

Rukopisy nejsou raně středověkými památkami. Celá záležitost byla o to zásadnější, že český národ, donucený k soupeření s Němci, potřeboval podle vlastního mínění určité doklady svého historického prvenství na českých územích, stejně jako obecné doklady o nadřazenosti Slovanů nad Germány. Masarykovo vystoupení bylo proto zároveň aktem občanské odvahy.³⁷

Masaryk tvrdil, že „historie národů není nahodilá, nýbrž (...) se v ní projevuje určitý plán Prozřetelnosti a „ (...)tedy je úkolem historikův i filosofův, úkolem každého národa, ten plán světový postihovat, místo své v něm poznat a určit a podle toho poznání (...) postupovat při vši práci, i politické.“³⁸ Masarykovo historické povědomí ovlivnil v největší míře František Palacký. I Palacký byl přesvědčen, že dějiny mají smysl, jímž je snaha člověka přiblížit se k Bohu, k posvátnosti. Nejvíce si oba cenili husitství; porážka českého stavovského povstání v roce 1620 měla být důsledkem vyhasínání husitských ideálů.

V průběhu sporu o smysl českých dějin formuloval Masaryk tezi, podle níž sehrávaly v české historii klíčovou

37 Něco podobného, ač v mnohem menší míře, bychom našli i v polské historiografii. Zvláště aktivním falsifikátorem historických pramenů byl Konstanty Majeranowski (1787–1851), který se „specializoval na vytváření a vydávání falešných příběhů, v tištěné verzi často opatřených poznámkami ‚autentický‘, ‚skutečný‘ či ‚originální‘.“ Henryk Rzewuski zase vlastnoručně sepsal vzpomínky Bartłomieje Michałowského. Viz

A. Wierzbicki, *Historiografia polska doby romantyzmu*, s. 180.

38 T. G. Masaryk, Předmluva, in: *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození*, Praha 1895, s. 4.

roli náboženské otázky a s tím související problematika svobody vyznání. Velké a obecně lidské hodnoty, jimž byli věrní husité, se do českých dějin vrací díky národním buditelům 19. století.³⁹ Masaryk se ve svém výkladu nevyhnul faktografickým chybám a právě ony se spolu s logickými nedůslednostmi staly hlavním předmětem kritiky ze strany historiků pozitivistické školy, Jaroslava Golla, především pak Josefa Pekaře. Ten upozornil, že neexistovala úzká vazba mezi husitským hnutím v 15. století a národním obrozením ve století 19. a že mezi českými národními buditeli bychom našli spíše vlivy německé filosofie než vliv myšlenek Jednoty bratrské. V Masarykových teoriích nacházel Pekař více míst, kde musela fakta ustoupit komplexní historiosofické koncepci. Řadu jeho připomínek dodnes opakují badatelé, kteří se sporu o smysl českých dějin věnují.⁴⁰

Sám Pekař měl blíže k pojmání národní otázky jako „vůdčího motivu“ českých dějin. Jak zdůrazňoval, šlo o pokračování koncepce Františka Palackého, jenž pokládal české dějiny za jakési bitevní pole slovanského a německého principu. Oba hlavní účastníci sporu se tak mohli odvolávat na autoritu „otce národa“. Pekař předpokládal kontinuitu národní identity na českých územích.⁴¹ Proto

39 Srov. J. Kilius, *Naród i idea narodowa. Nacjonalizm T. G. Masaryka*, Varšava 1998, kap. Filozofia dziejów.

40 Srov. M. Havelka, Úvod, in: *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, op. cit., s. 25–26. Havelka píše o Masarykově filosofické projížďce dějinami a zjednodušeních, která měla podpořit hlavní autorovu tezi.

41 Jak upozornili František Kutnar a Jaroslav Marek, Pekař netvrdil, že česká území už od raného středověku obýval kulturně zformovaný český

mu býval vytýkán nacionalismus, zejména ze strany marxistických historiků. Pekař se tomu v polovině třicátých let bránil a upozorňoval, že právě Masarykova koncepce, ačkoli na první pohled klade náboženské otázky nad ty národní, se stala základem českého meziválečného nacionalismu.⁴² Zdá se, že Pekařovy odpůrce nejvíce dráždil nikoli jeho údajný nacionalismus, ale rehabilitace pobělohorského období, období baroka. Zatímco Masaryk a jeho přívrženci nahlíželi na toto období spíše jako na přerušeni národních dějin, Pekař doceňoval nejen barokní umění, ale i českou lidovou kulturu 17. a 18. století a navíc v ní hledal kořeny českého národního obrození.⁴³

Do sporu o smysl českých dějin se zapojil i Zdeněk Nejedlý, muzikolog, pozdější ministr školství a předseda Československé akademie věd (ČSAV), za socialismu jeden z autorů oficiální interpretace dějin. Ve své práci *Spor o smysl českých dějin* představil dosavadní historii tohoto sporu a sám přitom zaujal smířlivé stanovisko – Masaryka pokládal za morální a filosofickou autoritu, ale v detailech současně přiznal pravdu Pekařovi. Špatně zvo-

národ a výrazně odděloval pojem národa od národní myšlenky (F. Kutnar – J. Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 495.

42 *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, op. cit., s. 57.

43 Srov. zejména *Bílá Hora a Tři kapitoly z boje o sv. Jana Nepomuckého*, kde Pekař upozorňuje, že svět hrdinů románu Boženy Němcové *Babička* byl ovlivněn právě českou barokní kulturou, pronikající na venkov. Podrážděnost Pekařových odpůrců musela být o to větší, že *Babička* patří do kánonu národní literatury a v českých školách je jakýmsi ekvivalentem Mackiewiczova *Pana Tadeáše*.

lené příklady podle něj nemohou svědčit o nepřijatelnosti Masarykovy koncepce, protože se Masaryk pohybuje ve filosofické, nikoli historické rovině.⁴⁴ Tento pokus smířit obě strany sporu byl dán osobními důvody – Nejedlý byl pod vlivem Masaryka, ale byl také žákem Jaroslava Golla, stejně jako Pekař. Proto také zdůraznil, že mezi oběma jeho učiteli nikdy nedošlo ke konfliktu a za vyostření sporu Masaryka s Pekařem mohou jiní jeho účastníci, lidé a odborníci menšího formátu, než byly obě zmíněné hlavní postavy.⁴⁵

Právě Zdeněk Nejedlý byl autorem komunistické odpovědi na otázku po smyslu českých dějin.⁴⁶ Formuloval ji v několika programových vystoupeních, z nichž nejvýznamnější – *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa* – pochází z února 1946. Šlo v podstatě o jakýsi soupis pokrokových tradic, na něž se Komunistická strana Československa po Leninově vzoru odvolávala: „Lenin krásně řekl, že komunista přejímá dědictví všeho, co dobrého bylo vykonáno a vytvořeno před ním, a tedy i dobré a krásné tradice svého národa a jeho kultury.“⁴⁷

44 Jak mě upozornil Maciej Janowski, sám Masaryk se k pokusu smířit jej s Pekařem stavěl kriticky.

45 Z. Nejedlý, Spor o smysl českých dějin (Pokus o filosofii českých dějin), in: idem, *O smyslu českých dějin*, op. cit., s. 38–39. Tentýž text přetiskuje M. Havelka, *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, op. cit.

46 Chronologicky prvním pokusem o marxistickou interpretaci celku českých dějin byla práce Václava Husy *Epochy českých dějin* (1946). Podrobně se jí v této knize nevěnuji, protože spadá spíše do předválečného období a měla jen nepatrný vliv na formování marxistické vize dějin.

47 Z. Nejedlý, *Komunisté, dědici...*, op. cit., s. 217.

Tyto tradice jsou předávány dalším generacím prostým lidem, respektive nižšími vrstvami obecně. Jejich nositeli byla totiž v Čechách i nižší šlechta, aktivní v dobách husitství. Nejedlý odsuzoval k zapomnění celá staletí, která podle jeho názoru nepřinášela českým dějinám nic hodnotného (16.–18. století). Národní obrození spojoval jak s rozvojem české buržoazie, tak – a to dokonce ve větší míře – se vznikem dělnické třídy, jejíž kořeny nacházel v období konce 18. století. Zároveň doceňoval roli národních buditelů, jako byl kněz Josef Dobrovský. Zdůrazňoval, že Dobrovský byl „syn prostého českého vojáka, člověka z lidu, a byl tolik proletářského původu, že ani dobře nevěděl, kde se narodil.“⁴⁸ V závěru Nejedlý konstatoval, že v období rozpadu ostatních společenských tříd přecházejí všechny tyto velké tradice na dělnickou třídu a její organizaci, tedy KSČ.

Teze obsažené v přednášce *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa* rozvinul Nejedlý mimo jiné v referátu *Odkaz našich národních dějin*, proneseném necelé dva měsíce předtím, než komunisté v Československu převzali moc:

My máme však i jiný a zvláště krásný příklad, jak možno i dnes využít dějin. A to je Sovětský svaz. Sovětský svaz i svou nynější, nejnovější, komunistickou kulturu postavil na národní kultuře. (...) My máme velmi demokratickou kulturu, vždyť byla určena pro lid jako kultura málokterého jiného národa. (...) A teprve koncem

48 Ibidem, s. 227.

19. století začala u nás vznikat literatura pro uzavřený okruh lidí. Naše literatura měla dále rovněž odbojný úkol, jako jej měla literatura ruská. Ruská literatura 19. století je namířena proti vládnoucímu carskému režimu, a u nás proti rakousko-německému útisku.⁴⁹

V obou zmíněných textech se Nejedlý často odvolává na Aloise Jiráska. Například tvrzení, že 16. století nevnese do českých dějin nic hodnotného, je doplněno informací, že Jirásek o tomto období nepsal. Srovnání Jiráska s polským autorem historických románů, Henrykem Sienkiewiczem, má naopak ilustrovat větší demokratičnost a lidovost českých dějin ve srovnání s dějinami polského státu.⁵⁰ I českoslovenští literární kritici ostatně oba spisovatele často srovnávali. V předmluvě k českému vydání Sienkiewiczových *Črt uhlem* konstatoval Josef Rumler, že Sienkiewicz na rozdíl od Jiráska neobstál ve zkoušce času a ne všechny jeho knihy se hodí jako četba pro dělnickou třídu. Zatímco *Křižáky* označuje Rumler za pokrokový román, *Ohněm a mečem* je podle něj dílem škodlivým, protože opěvuje „loupeživou šlechtu, která utiskovala nebohý ukrajinský lid“. „Sienkiewiczova láska k vlasti je láska zaslepená. Je výrazem Sienkiewiczova úpadkového, buržoazního nacionalismu. Sienkiewicz – třebaže

49 Z. Nejedlý, Odkaz našich národních dějin, in: idem, *O smyslu českých dějin*, op. cit., s. 206. Nejedlý měl také ambiciózní plán sepsat několikadílnou práci o českých dějinách, nepostoupil však dále než k ranému středověku: *Dějiny národa českého II. Raný středověk*, Praha 1955 (srov. F. Kutnar – J. Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví...*, op. cit., s. 559).

50 Z. Nejedlý, *Komunisté, dědici...*, op. cit., s. 201, 236.

mnohdy nevědomě – podřizuje boj za pokrok zájmům národa. A to je chyba. Náš Jirásek, ten činí naopak: zájem národa je u něho vždycky podřizován boji za pokrok. A tak je to správné.⁵¹

Zdeněk Nejedlý považoval za vhodné zdůraznit vlastní roli v „objevení“ Jiráska: (...) je jistě charakteristické, že musil přijít komunista, aby i našim měšťákům vyložil a dokázal jedinečný národní význam nejnáročnějšího našeho umělce – Bedřicha Smetany. A že to byl komunista, který proti měšťácké kritice hájil a naše lidi učil i naučil číst Aloise Jiráska.⁵²

Už po převzetí moci komunisty připravil Nejedlý nové vydání své knihy *Alois Jirásek. Studie historická*, kde v předmluvě přesvědčoval čtenáře, že Jirásek byl dosud buržoazií znevažován a až vítězství roku 1948 umožnilo tohoto „kronikáře“ a „historika“ spravedlivě ocenit. Ačkoli se tvrdí, že před rokem 1948 bylo údajně nutné Jiráska před kýmsi bránit, zdá pochybné, zůstává faktem, že po tomto roce dosáhl vrcholu své oficiální popularity. Nejedlý založil na Bílé Hoře v Praze muzeum věnované Jiráskovi. Zároveň byla vyhlášena tzv. jiráskovská akce. Jiráskovy romány byly vydávány v obrovských nákladech – například čtyři díly jeho spisů, vydané v roce 1949, dosáhly nákladu 200 tisíc výtisků.⁵³ O Jiráskovi, jenž měl nahradit

51 J. Rumler, Předmluva, in: H. Sienkiewicz, *Črty uhlem*, Praha 1950, s. 10–11.

52 Z. Nejedlý, *Komunisté, dědici...*, op. cit., s. 218.

53 Srov. M. Bauer, První kroky pounorového režimu v ediční činnosti,

neexistující marxistickou učebnici dějepisu, nepsal jen Nejedlý, ale i sám prezident Klement Gottwald.⁵⁴

Současně se však nedá říct, že by Jirásek alespoň v minimální míře reprezentoval marxistický pohled na dějiny. Naopak, byl představitelem národně-liberálního proudu, měl blízko k mladočechům. Není nijak obtížné najít v jeho pracích dostatek důkazů pro potenciální obvinění z českého nacionalismu. Byl velice plodným autorem a děje jeho románů jsou zasazeny do téměř každé z epoch českých dějin, se zvláštním zohledněním těch momentů, které pokládal za nejvýznamnější. S oblibou psal o porážkách křížových výprav proti husitům, o povstání českých stavů, rolnických povstáních a národním obrození. Ve svých románech postupně vytvořil jakýsi žebříček českých národních hrdinů: radikální husité a později Jednota bratrská byli podle něj pro národ prospěšnější než umírnění husité; Jan Žižka nebo Jiří z Poděbrad zase předčili šlechtu a katolíky, tedy Čechy, za nimiž stáli cizinci a duchovenstvo. Výjimku učinil Jirásek v případě těch jezuitů, kteří v 18. století bránili český jazyk (v jednom z románů se ostatně ukáže, že dobrý jezuita je ve skutečnosti synem Čecha-protestanta, účastníka povstání z roku 1618, jemuž byl kdysi násilím odebrán a posléze vychován v katolické víře).⁵⁵ Jiráskovy romány byly velice oblíbené a i dnes, kdy nadšení z je-

Tvar 1997; idem, Jiráskovská akce (Medializace literatury na přelomu 40. a 50. let), *Tvar* 1997.

54 K. Gottwald, *Klement Gottwald o Jiráskovi*, Praha 1951.

55 A. Jirásek, *Skály. Několik výjevů z dějin samoty*.

jich literární hodnoty opadlo, zůstávají hlavním zdrojem obecných představ o českých dějinách.

V meziválečném období, zejména před rokem 1929, kdy „bolševické jádro“ provedlo „bolševizaci“ KSČ, v jejímž důsledku přišla strana o značnou část členů, nebyl Jirásek a jím prezentovaný obraz dějin mezi komunisty oblíben. Byl součástí národní tradice, kterou mladí komunisté neakceptovali, protože v ní spatřovali projev maloměšťánského nacionalismu. Jinou součástí této tradice byla panoráma bitvy u Lipan Ludřka Marolda. V zimě 1929 se propadla střecha budovy, kde byla panoráma uložena. V časopise *Tvorba* tuto událost komentoval mladý komunista a pozdější nositel Nobelovy ceny, Jaroslav Seifert. Podle něj bychom měli poděkovat osudu, že se rozhodl zničit tento „pyramidální kýč“.⁵⁶ Lze se domnívat, že jeho postoj k Jiráskovým románům, příznačný pro představitele poetistické avantgardy sympatizující s komunismem, byl stejně příkrý.

Fakt, že si Nejedlý Jirásku cenil, přesto zcela nevysvětluje ohromující kariéru, jaké se Jiráskovo dílo, patřící bezpochyby do literatury 19. století, dočkalo. Postačujícím vysvětlením není ani hodnota jeho tvorby, byť na ni lze nahlížet různými způsoby. Zdeněk Nejedlý byl v padesátých letech zástupce staré generace, byl živým pojítkem mezi kulturou českého národního obrození a komunismem. Přestože v meziválečném období přijal komunistickou ideologii, nepřestal být horlivým vlastencem ve stylu pěveckých spolků 19. století a sokolských sletů. V očích Klementa Gottwalda byla právě jeho vazba na tradici jeho hlavní předností:

56 Cit. podle: P. Čornej, *Lipanské ozvěny*, Praha 1995, s. 131.

Zdeněk Nejedlý nepřešel do tábora dělnické třídy, na posice socialismu, ačkoliv miloval Jiráska a Smetanu, ačkoliv byl strážcem národních tradic našich dějin a naší kultury, nýbrž právě proto, že miloval Jiráska, Smetanu, Němcovou a střežil odkaz naší minulosti, proto, že hluboce pochopil smysl a logiku našich dějin, proto, že pochopil, že dělnická třída a pracující lid jsou novou vůdčí silou národa a uchovatelem i rozmnožovatelem toho nejlepšího, co kdy národ vytvořil.⁵⁷

Prostřednictvím Nejedlého pronikl do oficiální československé historiografie padesátých let oblíbený obraz národních dějin známý z 19. století. Nejedlý tyto dvě epochy hodnotil podobně – jak národní buditelé z doby obrození, tak budovatelé socialismu pro něj byli symbolem tvůrčí energie, nového života.⁵⁸ Vznikla tak „osobitá směs starého, romantického nacionalismu a teorie třídního boje“.⁵⁹ „Toto ideologické schéma konstrukce dějin na dlouhou dobu selektivně určilo historikům soubor témat doporučených, trpěných, nežádoucích nebo zakázaných.“⁶⁰

Cílem této knihy je přiblížení rozměrů a podstaty tohoto hybridu. Tematické rozdělení práce kopíruje základní

57 K. Gottwald, Cesta Zdeňka Nejedlého, in: *O Zdeňku Nejedlém. Stati a projevy k jeho sedmdesátinám*, ed. K. Pekárek, Praha 1948, s. 8.

58 Srov. F. Kutnar – J. Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví...*, op. cit., s. 559.

59 J. Kořalka, *Czechosłowacja*, op. cit., s. 49.

60 J. Petráň, Proměny české historiografie 1945–1989/II, in: *VII. sjezd československých historiků. Praha 24.–26. září 1993*, Praha 1994, s. 35.

schéma převzaté marxistickou historiografií ještě od Pa-
lackého a tvořené třemi uzlovými body: husitstvím, sta-
vovským povstáním (včetně porážky v bitvě na Bílé hoře
a pozdějších rolnických povstání) a národním obrozením.
Obraz každé z těchto epoch v marxistické historiografii
jsem nastínil v krátkých kapitolách, analyzujících nejvý-
znamnější prvky marxistické historické produkce. Jejich
odlišný počet a rozsah jednotlivých kapitol do jisté míry
odráží zájem o tato témata v padesátých letech. Doufám,
že tento přístup umožní představit nejen hlavní myšlen-
ku, ale také její fungování v konkrétnějších případech či
v jazyce zkoumaných pramenů.

V rámci možností jsem se snažil obohatit text o odkazy
na historiografii z dob Polské lidové republiky. Polskou
marxistickou vizi národních dějin však nelze uchopit
v podobném chronologickém rámci jako českou. V této
knize jsem se pokusil vyčerpávajícím způsobem popsat
specifika československé historiografie období stalinismu.
Polské analogie si nečiní nárok na celistvý obraz, jsou
pouze drobnými pokusy o nalezení možného podobného
pohledu na historiografii několika zemí střední a východní
Evropy, ještě donedávna zemí lidově-demokratických.

Kapitola 2

Situace historiků v Československu po roce 1948

Dne 25. února 1948 dovršil československý lid své vítězství. Boj mezi dělníky, vedenými Komunistickou stranou Československa, a kapitalisty byl rozhodnut navždy. Náš lid mohl budovat socialistický stát.⁶¹

V důsledku závěrů mnichovské konference přišlo Československo o část svého území, které získala Německá říše. Brzy poté si polská vláda na Čechoslovácích vynutila vrácení Záolží, na území Slovenska a Podkarpatské Rusi byla vyhlášena autonomie. V listopadu 1938 byly jižní oblasti Slovenska a Podkarpatské Rusi připojeny k Maďarsku a samo Československo se proměnilo ve federativní Česko-Slovensko. Pokus československého vedení utlumit snahu Slováků a Ukrajinců po získání nezávislosti skončil maďarskou a německou intervencí a vznikem Protektorátu Čechy a Morava pod kontrolou Německa.

61 B. Říha, *Vlastivěda pro pátý ročník základní devítileté školy*, Praha 1963, s. 151.

Období Druhé republiky a Protektorátu, zahájené v Mnichově, přineslo české kultuře pokus o změnu do-
savadních „masarykovských“ hodnot a jejich nahrazení
národní a konzervativní ideologií, avšak – z politických
důvodů – nikoli antiněmeckou. Osekání státního území
na část historických území koruny sv. Václava a namísto
plurality politických stran vytvoření jediné organizace
nazvané Strana národní jednoty, z níž později vzniklo
„odpolitizované“ Národní souručenství, nahrávalo rozvoji
nacionalistických a solidaristických myšlenek. Německá
okupace v Protektorátu zásadním způsobem neohrožo-
vala kulturní život. Točily se české filmy, v nichž debu-
tovali herci známí z poválečné československé filmové
produkce. Čeští historici se zvláště pečlivě věnovali
období baroka, velmi aktivní byli žáci Josefa Pekaře,
který zemřel v roce 1937. České vysoké školy byly uza-
vřeny až v listopadu 1939 po rozehánání vlasteneckých
manifestací 28. října. Následovaly perzekuce českých
studentů – několik jich bylo zabito, přes tisíc dalších
skončilo v koncentračních táborech. Ani tyto německé
zásahy však pro českou kulturu neznamenal nutnost
ukrýt se v ilegalitě. Její situace v celém období okupa-
ce byla nesrovnatelná se situací panující na polských
územích.

Čeští historici nebyli za okupace nuceni k ideové
kolaboraci s Němci a jejich práce z tohoto období ne-
nesou povětšinou známky doby, v níž vznikly. Válečné
ztráty se omezily na několik historiků, kteří byli za-
vražděni anebo utýráni v nacistických koncentračních

táborech.⁶² Pro srovnání: válečné ztráty mezi polskými historiky dosáhly 53 procent v té době aktivních badatelů.⁶³ První poválečná čísla polských časopisů *Przegląd Historyczny* a *Kwartalnik Historyczny* jsou z velké části tvořeny nekrology a vzpomínkami na zemřelé kolegy či soupisy ztrát polských knihoven a archivů.⁶⁴

Zvlášť bolestné ztráty se však prostředí českých historiků dotkly po válce. V srpnu 1945 zemřel Kamil Krofta, v květnu 1945 spáchal sebevraždu Josef Šusta, jeden z nejvýznamnějších českých historiků, nespravedlivě obviňovaný z kolaborace (v Protektorátu zastával funkci předsedy České akademie věd a umění).⁶⁵

Po osvobození v roce 1945 se čeští historici pokusili znovu oživit instituce, které během okupace nemohly

62 František Kutnar a Jaroslav Werstadt zmiňovali v roce 1946 tři zavražděné historiky (Josefa Matouška, Vladimíra Groha a Františka Kolářka) a čtrnáct historiků, kteří zemřeli v koncentračních táborech: Evžen Stein, Bohumil Baxa, Bedřich Václavek, Jaromír Tomandl, Jaroslav Sochor, Josef Kudela, Ján Šikura, Bedřich Jenšovský, Jaroslav Papoušek, Edgar S. Hauner, Vladimír Helfert, František Páta a Antonín Stránský. Cit. podle: J. Hanzal, *Cesty české historiografie 1945–1989*, op. cit., s. 20. Henryk Batowski odhadoval v roce 1946, že válku nepřežilo čtrnáct českých profesorů a docentů historie – *Kwartalnik Historyczny* 1939–1945, r. LIII, s. 770 (dále jako KH).

63 Srov. A. F. Grabski, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2000, s. 199.

64 Srov. A. Lewak, *Polskie biblioteki naukowe zniszczone w 1939/1944 roku*; W. Suchodolski, *Straty archiwów warszawskich w czasie wojny i okupacji*; S. Lorenz, *Straty w dziełach sztuki i zabytkach przeszłości*, vše KH 1939–1945.

65 Srov. J. Hanzal, *Cesty české historiografie 1945–1989*, op. cit., s. 21.

fungovat. Znovu byly otevřeny vysoké školy, od roku 1946 začal opět vycházet *Český časopis historický*, jehož redaktory byli žáci Josefa Pekaře a Josefa Šusty – Václav Chaloupecký, Karel Stloukal a Jaroslav Werstadt (ten však po roce z pozice redaktora odešel). Posílila skupina historiků-marxistů, existující už před válkou. Ti byli spojeni s časopisem *Sborník pro hospodářské a sociální dějiny*, který vycházel od roku 1946 a jehož redaktory byli Václav Husa, Jaroslav Charvát, Jan Kořan a Jan Pachta. Projevem znovuoživení vědeckého života se stal i II. sjezd československých historiků v roce 1947.⁶⁶ Už během příprav sjezdu protestovali marxističtí historici proti návrhu, aby referát na téma *Ruská revoluce a slovanství* pronesl Jan Slavík, protože k jeho osobě měli výhrady Rusové. (Slavík byl jedním z prvních sovětologů, jeho pohled na situaci v Sovětském svazu byl ovšem neobyčejně kritický. Po roce 1945 publikoval texty varující před sovětským imperialismem. Navíc mezi ním a Nejedlým vládly poměrně chladné vztahy, a to minimálně od roku 1937, kdy Slavík ostře zkritizoval Nejedlého práci o Leninovi.)⁶⁷

66 Svolání sjezdu bylo považováno za projev radikálních změn v historických vědách, zejména odklonu od individualismu v historiografii a naopak příklonu ke kolektivní práci (srov. V. Vaníček, Gesta „Dei“ per Bohemos (Příspěvek k typologickému zařazení a politické roli iracionální koncepce výkladu českých dějin v kontextu sociálních a duchovních proměn do roku 1953), in: *Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference*, Praha 1999, s. 389–390). Přesto však byl sjezd známkou obrození českého vědeckého prostředí.

67 Srov. J. Bouček, Jan Slavík, *Historie a vojenství* 1991, s. 131 (dále jako *HaV*).